

MAGYAR SZÍNHÁZTÖRTÉNET

Szerkesztette és a bevezetést írta Hont Ferenc. Írta a Színháztudományi Intézet színház-történeti munkaközössége: Cenner Mihály, Dömötör Tekla, Haraszty Árpádné, Kardos Tibor, Kovács Tivadar, Mályuszné Császár Edit, Staud Géza és Székely György. Bp., 1962. Gondolat K. 332 l.

Hogy művelődésünk és művészeink történetében mekkora úrt tölt be ez a könyv, azt talán fölösleges is hangsúlyoznunk. Összefoglaló magyar „játékszín”-történet Bayer Józsefé óta nem jelent meg, azaz éppen hetvenöt éve. A sokszor igen értékes részlettanulmányok összképpé azóta nem álltak össze, s a marxista szándékú szintézisnek ez az első kísérlete még akkor is jelentős lett volna, ha kevesebb az eredménye, mint amennyit elért. A mű – mint a bevezetésben olvassuk – „a magyar színjáték rövid története, lépcsőfok a nagy magyar színjáték-történethez”, amelynek elkészültéhez még bizonyára hosszú évek munkájára van szükség. Csak helyeselhető tehát, hogy e diszciplína művelői mintegy előzetes felméréséül az eddigi eredményeknek, mintegy kiindulásul összeállították és feldolgozták az anyagot, melynek különös nehézsége a természetében van. A színház mint intézmény története önmagában nem lehet teljes, mert színjátszás volt és van színház nélkül is, a színészet története csak a hivatásos színészetre szokott kiterjedni, a drámatörténet egy irodalmi műfaj fejlődésrajza, mely azonban csak a színpadi alakítás szempontjainak figyelembevételével tanulmányozható, a színpad, a dráma megjelenítési helye, tárgya a képzőművészet történetének is, a színházénak is, sőt a színpadhoz zene és tánc is tartozik és így tovább – a színház művészetének története tehát rendkívül sokoldalú megközelítést, komplex feldolgozást igényel. S ehhez hozzá kell még vennünk, hogy a magán a színpadon folyó játékok csak olyan adatokból, leírásokból, képekből lehet rekonstruálni, amelyek magához a dinamikus jelenséghez képest szegényesek, statikusak, ha egyáltalán feltehetőek. Korántsem állíthatjuk, hogy a *Magyar színház-történet* mindezeket a szempontokat (valamint az általam bizonyára nem említettek is) felhasználta vagy egyenlő módon használta volna föl különböző fejezeteiben, a különböző korszakok bemutatásában. Ez – mint minden kollektív műnél – a munkatársak felkészültségének, beállítottágának,

érdeklődési irányának eltérő voltán is-múlott, s az eltéréseket a szakszerű és erélyes szerkesztés sem tüntethette el teljesen. Meglévőket nem is kifogásul, csak tényként említjük meg. Valószínű azonban, hogy valamelyes „hozzaállásbeli” különbséget az is előidézhetett, hogy a könyv tárgyi felépítésében pusztán külsőleges jelek alapján is tapasztalható bizonyos egyenetlenség. Így mindjárt az, hogy a könyv címe „színház-történet”, bevezetés és a fejezetek címei pedig következetesen a „színjáték” történetéről szólnak, gondolom azért, mert hangsúlyozni kívánják, hogy nem az *intézmény*, hanem a *művészet* története a tárgyuk. Így azt hiszem, a „színjáték” szó, kettős értelme ellenére is jobban kifejezte volna a célkitűzést, ha a könyv címében „színjáték”, „színjátszás” vagy a ma még kissé mesterségesnek ható „színházművészet” története szerepelne.

A magyar színjáték története társadalomtörténeti fókorszakokban tárul ki előttünk – mint feudális, polgári és szocialista színjáték, ezeken belül helyezkednek el a fejlődés szorosabb korszakai. Ezek azután a színjáték speciális történetére szabottak. A polgári színjáték pl. 1790-nel kezdődik „A magyar színészet hősi harca” alcímmel (1849-ig), majd 1867-ig „Harc az elnyomás ellen” alcímmel folytatódik, s csak ekkor, a kiegyezés évével kezdődik „A polgári színjáték kibontakozása” (amelynek egyik részfejezete viszont „Justh Zsigmond Parasztszínháza”). Teljesen egyetértünk e fejezetek szerkesztőjével és szerzőivel abban, hogy már Kelemen Lászlók is a polgári eszmékért küzdöttek, s hogy így a folyamatos magyar színjáték-történet e pontja óta a színjátszás ideológiai-lag a polgárosodást képviselte és intézményesen is azt fejezte ki. Dehát az egykorú irodalmat – vagy legalábbis annak haladó fővonalát – sem vezették más tendenciák, éppúgy a polgári *forradalmat* készítette elő, mint a színház. Az előkészület főideje a *reformkor* volt, amelynek politikai atmoszférája a magyar színjáték történetében is fordulatot hozott. Fontosnak tartanám, hogy ez a periód-

dizációban is kifejezésre jusson. Sőt igen hiányzik innen egy részfejelet, mely a magyar színjáték helyzetével foglalkozik a szabadságharc *alatt*, nemcsak eseményeit tekintve, ahogyan a könyv (természetesen) tárgyalja is, hanem elválasztva, címszerűen. Annál is inkább, mert ilyen részfejelet: „A magyar játékszín helyzete 1849 után”, szerepel. Egyáltalán, azt hiszem, hogy az általános művelődési fejlődésünkhöz közelebb kerülő periodizáció jobban megértetné az olvasóval, miről van szó a fejezetekben, hogy miért keletkeznek színházak akkor, amikor keletkeznek, hogy miért változik a műsor és a játékmodor stb.

Nagyon helyes elv, hogy a korszakok bizonyos átmeneti időközben fedik egymást, hogy a szocialista színjáték kialakulásának története már 1869-ben megkezdődik. De vajon végetér-e a polgári „színjáték” 1945-ben, ahogy a megfelelő fejezet címe mintegy szuggerálja? Nem folyik-e éveken át tovább (mindmáig) döntő fontosságú harc ellene? Aztán meg a polgári és a szocialista színjáték egyébként igen helyes elkülönítése a Tanácsköztársaság fontos részfejezetének a helyzetét mesterkélte teszi. Ugyanis sokkal előbb van szó a polgári színjátékról a két világháború között, mint a Tanácsköztársaság színházi életéről. Pedig hát abban aligha kételkedünk, hogy a két háború közötti magyar színjáték alakulásában a Tanácsköztársaság történelmi létének nem lényegtelen szerepe volt! Véleményem szerint a Tanácsköztársaság színházügye nem kerülhet hátrább a maga kronológiai helyénél, mert a történelem dialektikus menete sem tette hátrább.

A részek arányát tekintve a szövegnek kb. 27%-a (75 lap) jut az „Előzményekre” és a feudális színjátékra, 58%-a (160 lap) a polgárirra és 15%-a (40 lap) a szocialistára. A régi magyar színjáték történetének ez a nagy súlya (az egész anyagnak csaknem egyharmada Kelemen Lászlóék *előttről* való!) nyilván annak a tudománytörténeti helyzetnek a következménye, hogy e korszakok anyagát és az anyag értelmezését a kutatás nemrégiben tette közzé. Másrészt, mint a bevezetésben (6. l.) olvassuk, a kötet szerzői túl kívántak jutni ezáltal is az eddigi magyar színjáték-történeteknek „csak írott szövegekre leszűkült, korlátolt, pozitivistá” szemléletén. Színjátéktörténet esetében ez az eljárás különösen indokolt és helyes, mégis nagyon egyet kell értenünk a bevezetésnek azzal a megállapításával is (10. l.), „hogy egyes korszakokban, a rendelkezésre álló adatok hiányosságai miatt, a következtetések esetleg csak feltevések lehetnek”. Más korszakokban viszont, tegyük hozzá ehhez, ahol a történész meg éppen az adatok beláthatatlanul nagy számával találkozunk, az események tengeréből kénytelen válogatni, abba a veszélybe jut,

hogy mint a régi színjátéktörténészek, tényeket állít egymás mellé, mélyebb jelentésük, jelentőségük kellő megvilágítása nélkül. Örömmel olvastunk volna többet e rendkívül érdekes kötetben a színházak művészi oldalának jellemzéséről már Kelemen Lászlóék óta, különösen pedig az olyan pontokon, ahol ez ismeretlen és más forrásokból is nehezen hozzáférhető. Így rendkívül érdekes volna az első pesti társulatok és a vándortársulatok játékmódjának valamiféle rekonstrukciója (amire már eddig is történtek – tudomásunk szerint – meggyőző kísérletek). A tények felsorolásán túl ezt nem mindenütt és nem elegendő mértékben kapjuk meg a könyvtől. A századvégi magyar színjáték történetéhez például mennyire hozzátartoznék annak bemutatása, mi újat hozott az új színházak, különösen a Vígszínház stílusa. Itt szinte művészi rekonstrukció lehetőségei kínálkoznak, s ehelyett mindössze tizenhátsoros jellemzést kapunk a színház naturalista stílusáról. (192. l.) Ugyanígy a Thália művészi törekvéseiről, amelyek többek között azért is annyira fontosak, mert ezek kerültek elsőnek munkásközönség elé, csak annyit tudunk meg, hogy a „külföldi színpadokon már diadalmaszkodó naturalizmus és impresszionizmus célkitűzéseit... akarta megvalósítani magyar színpadon” (203. l.), pedig az előbbieket szerint ezeket már a Vígszínház is megvalósította. Ugyanaz volt tehát a kettő? Másrészt a következő lapon azt olvassuk a Tháliáról, hogy „semmiféle stílushoz nem kötötte magát. Elve volt, hogy a színház alkalmazkodjék minden egyes szerző stílusához”. (204. l.) Ezek szerint mégsem volt naturalista? Az ezt követő lapon a Thália példája nyomán előálló kísérleti színházak felsorolása következik, de egyetlen szó sem arról, hogy ezek milyen irányban, milyen céllal kísérleteztek (205. l.) – s ugyanígy igen kevés magáról a színjáték módszeréről a két háború közötti kísérletekről adott beszámolóban (235. skk.), ahol pl. Majakovszkij, Toller, Katajev bemutatásáról olvassuk. Az itt szereplő nevek (például Ascher Oszkár, Gereblyés László, Gergely Sándor, Hont Ferenc, Jákó Pál, Szántó Judit, Tamás Aladár neve) alapján is észre fogja venni a figyelmes olvasó, hogy e kísérletek, melyek egyébként *természetesen Tanácsköztársaság utániak, holott előtte szerepelnek a könyv sorrendjében*, valamint hogy a később bemutatott törekvések (276. skk.) között bizonyos személyi egyezések vannak. Helyesebb volna, ha a magyar avantgard színjáték egész problematikáját a mű világosabban, sokoldalúbban tárgyalná, hiszen ez olyan kérdés, amely körül tiszta helyzetet kell teremteni. S az eljövendő nagy szintézisig ez nyilván meg is fog történni.

A magyar színjáték történetének e jelenlegi összefoglalása minden esetleg vitatható

pontja és álláspontja mellett, melyeknek sorát még természetesen folytatni is lehetne, ha indokolt volna egy ilyen sokágú és elvszerűen átgondolt munkánál apró részletekbe bocsájtkozunk, — minden, talán kérdéses szempontja mellett, kimondhatjuk, korszakot zár le és nyit meg a tudományág történetében. Összefoglaló színjátéktörténeti irodalmunkban elsőnek tartja figyelemmel a történeti korok változása szerint a színjáték különböző kultúrfokozatait: a folklóre — népi, a mímus-, a laikus és a hivatásos színjátszást, bár hogy ezeknek egymással való bonyolult összeszővődését bemutassa, arra majd csak (még sok részletkutatás után) a nagy szintézis vállalkozhatik. Rendkívül instruktívak a kötet rövid, pregnáns színészportréi, köztőlük csak Laborfalvy Rózáét nem találtuk. Impozáns és elismerésre méltó az a törekvés, hogy a magyar színjáték történetét a kötet szerkesztője és szerzői kelet-európai összefüggéseiben mutassák be. Ez is első kísérlet, máris sok,

igen figyelemre méltó eredménnyel! Az egyik eredménye az új magyar színjátéktörténet győzelme a nacionalista előzmények, hagyományok fölött. Az eljövendő nagy szintézis nyilván sokkal részletesebben fogja tárgyalni a különböző nyelvű színjátékok együttélését, egymással való kapcsolatát, harcát és a kölcsönös hatásokat. Ebből a szempontból a magyarországi városok német nyelvű színjátéka a legnagyobb volumenű és intenzitású, legalábbis XVIII–XIX. század fordulójától kezdve, de már az iskolai színjátszás korától bőven akadnak szlovák és más sláv, közelebb a mi korunkhoz nyilván fontos román kapcsolatok az erdélyi magyar színjátszásban. Mindez még újra megvizsgálendő vagy újonnan felderítendő terület, de már itt van előttünk a munka kezdeménye e kötetben, melyet a magyar irodalomtörténetesek is be kell soroljanak állandó munkaeszközeik közé.

Vajda György Mihály

RÁDAY PÁL IRATAI

1–2. köt. 1703–1708. Sajtó alá rendezték: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc és Pap László. Bp. 1955–1961. Akadémiai K. 828; 560.

Ráday Pált (1677–1733) a magyar irodalomtörténet kutatói — a munkásságával részletesen foglalkozó Négyesy László és Gorzó Gellért — jórészt csak vallásos és szerelmi költemények szerzőjeként tartották számon. A szabadságharc állami vezetésében, diplomáciájának irányításában játszott kiemelkedő szerepét, s ennek során kifejtett igen jelentős írói tevékenységét csak iratai rendszeres közzététele során ma ismerjük meg igazán. Ráday Pál, bár külföldi egyetemet nem végzett, kora legműveltebb emberei közé tartozott, s tudását minden fenntartás nélkül, hűségesen és eredményesen állította Rákóczi és a kuruc szabadságharc szolgálatába. Ma már világosan látjuk, hogy Rákóczi céltudatos irányító munkája ellenére is az újonnan létrejött magyar államiság nemzetközi kapcsolatait nem mozgattak volna európai szinten Ráday Pál tudása, megbízhatósága és páratlan munkabírása nélkül. Emellett a magyar művelődés áldozatkész pártfogója volt, baráti kapcsolatot tartott fenn kora jelentékeny íróival, művészeivel (Bél Mátyás, Debreceni Ember Pál, Pápai Páriz Ferenc, Mányoki Ádám), és a magyar nyelvű könyvek szenvedélyes gyűjtőjeként legbecesebb könyvtáraink egyikének megalapítója lett. Gedeon fiát egyenesen a nemzeti művelődés szolgálatára szánta és nevelte: saját keserves tapasztalataiból okulva megtiltotta neki a közéleti tevékenységet, a

szellemi foglalkozás felé irányítva figyelmét. A két író Ráday a XVII. századi magyar művelődés folytonosságát biztosítja a felvilágosodás korszaka felé. Megelégedéssel és elismeréssel fogadjuk tehát Ráday Pál iratainak eddig megjelent két kötetét, legfeljebb azon sajnálkozunk, hogy a gyűjtemény még mindig nem teljes, noha publikációja 1955 óta folyik. A sajtó alá rendezők (Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László, a II. kötetben már csak Benda és Maksay) kiváló munkát végeztek, s az irodalomtörténetes elismeréssel nyugtázhatja mindenre kiterjedő filológiai gondosságukat: a kötetekben a kutató — különösen ha a gyűjtemény teljessé válik — a Rákóczi-kor kitűnő repertóriumát kapja kézbe.

Rövid beszámolóknak nem vállalkozhat a Ráday-iratanyag politikai és diplomácia-történeti bemutatására, hivatásunknak egyedül néhány irodalomtörténeti tanulást levonását tartjuk. Legfeljebb annyit jegyezhetünk meg, hogy a kiadvány mintaszerű elrendezése és gazdag magyarázó anyaga sokkal világosabban tárja elénk a Rákóczi-kor egész külpolitikáját, mint bármely eddigi aktapublikáció vagy összefoglalás. Nyomatékosan felhívjuk a figyelmet a II. kötet bevezető tanulmányának a kuruc diplomáciai szervezetet ismertető fejezetére.

A most kiadott iratanyag néhány jelentékeny darabjában Ráday kiváló prózaírónak